گۆڤارا ئەکادیمی یا زانکویا نەوروز (المجلة الأكاديمية لجامعة نوروز)، پ.١٣ ژ.١، ٢٠٢٤

حقوق الطبع والنشر ©2017. هذه مقالة الوصول اليا مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الابداعي النسبي – CC BY-NC-ND 4. 0.
e-ISSN: 2520-789X
https://doi.org/10.25007/ajnu.v13n1a669

ڕەنگدانەوەی ژیاننامەی بابەتیی لە ڕۆمانی (میرنامە)ی (جان دۆست)دا

پ. ي. د. جەلال ئەنوەر سەعید، بەشی زمانی کوردی، فاکەڵتی پەروەردە، زانکۆی کۆیە کۆیە KOY45، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختەی توێژینەوەکە

لە دوای پاشەکشەی ڕێبازی کلاسیزم و هاتنە ئارای ڕێبازی ڕۆمانسیزم، چیتر (پاکژیی ژانرەکان) دەستەڵاتی نەما و وردە وردە ژانرە ئەدەبییەکان باوەشیان بە یەکدا کرد و ئاوێتەی یەکتر بوون. باشترین و لەبارترین ژانریش بۆ کۆکردنەوە و لە ئامێزگرتنی ژانرەکانی دیکە، ڕۆمانە. چونکە فەزایەکی فراوانی هەیە و تەنانەت یەکەم هونەرە کە بواری ئەم تێکەڵکردنەی ژانرەکانی بۆ بڕەخسێت و نەك هیچ ڕەخنەیەکی لێنەگیرێت، بەڵکو بە داهێنانێکی بەرزیش چاوی لێ بکرێت. ئیتر بەم شێوەیە ڕۆمان زەمینەی بۆ دیالۆگی نێوان گوتارە جیاوازەکان ڕەخساند کە بە دیارترین سیمای ڕۆمان دادەنرێت، هەر ئەم دیالۆگەش بووە هۆی هاتنەئارای زاراوەی دەقئاوێزان کە داوای لابردنی سنوورەکانی نێوان هەموو ژانرە ئەدەبییەکان و تەنانەت تەواوی دەزگا مەعریفی و ڕۆشنبیری و هزرییەکانیش، دەکات، چونکە هیچ گومانی تێدا نییە کە تەواوی بەرهەمە ژیارییەکانی مرۆڤایەتی هیچ نین جگە لە چاککردن و پێشخستنی بەرهەمەکانی گەلانی بەرایی.

ژیاننامەش لە ئەدەبیاتی هەموو دنیا و ئەدەبی کوردیشدا، ئامادەییەکی بەرچاوی هەیە و یەکێکیشە لەو ژانرانەی کە ڕۆمان باوەشی بۆ کردۆتەوە و کەم تا زۆر بووە بە مایەی دەوڵەمەندکردن و پێشخستنی ژانری ڕۆمان. هەرچەندە لە ڕۆمانی کوردیدا، بە تایبەتی ژیاننامەی بابەتی کەمتر لە ڕۆماندا ئاوڕی لێ دراوەتەوە، بەڵام لەم (١٠) ساڵەی دواییدا هەوڵ و ئەزموونی باش پێشکەش کراوە. دەق(میرنامە) یەکێکە لەو ئەزموونە سەرکەوتووانەی کە ژیانی شاعیری گەورەی کورد ئەحمەدی خانی لە چوارچێوەی ڕۆمانێکی هونەرییدا خستووەتەڕوو. هەر بۆیە لەبەر تازەیی ئەزموونەکە، بڕیارماندا کە لە هەوڵێکی خاکەڕایانەدا ڕەنگدانەوەی سیماکانی ژیاننامەی بابەتی لە ڕۆمانی (میرنامە)دا دەستنیشانبکەین و شیبانبکەینەوە.

توێژینەوەکەمان لە دوو بەش پێکهاتووە. لە بەشی یەکەمدا، بە شێوەیەکی تیۆری و لە چەند تەوەرێکی کورتدا، پێناسەی ژیاننامە و جۆرەکانی ژیاننامە بە گشتیی و ژیاننامەی بابەتی بە تایبەتی و، هەروەها پەیوەندی ژیاننامەی بابەتی بە ڕۆمانەوە خراوەتەڕوو. لە بەشی دووەمیشدا، لە ڕێگەی (پەیوەندی ژیاننامەی بابەتی بە مێژووەوە، پەیمانی ڕۆمان، پەیمانی مەرجەعیی، بەژانرکردنی ڕۆمان)دا، ڕێگەکانی ڕەنگدانەوەی ژیاننامەی (ئەحمەدی خانی)مان لە ڕۆمانەکەدا خستووەتەڕوو.

لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەنجامەکانی توێژینەوەکەمان لە چەند خاڵێکدا چڕ کردووەتەوە و خستوومانەتەڕوو.

وشە کلیلییەکان: ژیاننامە، ژیاننامەی بابەتی، پەیمانی ڕۆمان، پەیمانی مەرجەعی، خانی

پێشەکی

ژیاننامە بە گشتیی و ژیاننامەی بابەتییش، تا ئێستا لە دەبی کوردیدا وەکو ژانرێکی ئەدەبی سەربەخۆ بایەخێکی ئەوتۆی پێ نەدراوە و وەکو پێویست ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە. ئەگەرچی ئێمە وەك دەق، ژیاننامەیەکی بابەتیی وەهامان نییە کە ئاماژەی پێ بکەین، جگە لە ژیانی شاعیران لە کتێبی زمان و ئەدەبی کوردی قوتابخانەکان نەبێت، ئەویش تەنیا زانیارییەکی کەمە بە ئامانجی ناسینی شاعیرەکەیە بە خوێندکاران و قوتابییان. لەبەر ڕۆمانی کوردیش زۆر بە کەمیی باسی لە ژیانی ناودارێك کراوە کە شوێن پەنجەی لە مێژوو و ڕۆشنبیریی ئێمەدا بەجێهێشتبێت. ڕۆمانی میرنامە بە بڕوای ئێمە یەکەمین ڕۆمانە کە ئەم کارەی کردبێت و ژیانی کەسایەتییەکی گەورەی لە ژیانی ئەدەبی کوردا کردبێتە بابەتی گێڕانەوە و لە ڕێگەیەوە کۆمەڵێك مژاری سیاسیی و کۆمەڵایەتیی لە مێژووی ئێمەدا لە قوناغێکی دیارکراودا خستووەتەڕوو. ئەو کەسایەتییەش شێخ ئەحمەدی خانییە. لەو سۆنگەیەوە و لەبەر گرنگیی ناوەرۆکەکەشی، ڕۆمانی میرنامەمان کردە بابەتی ئەم توێژینەوەیە، بە مەبەستی خستنەڕووی سیماکانی ژیاننامەی ئەحمەدی خانی کە ژیاننامەیەکی بابەتییە، لە ڕۆمانەکەدا.

ناونیشان و سروشتی توێژینەوەکە ئەوە دەخوازێت کە پشت بە ڕێبازی مێژوویی ببەستین بۆ ئەنجامدانی توێژینەوەکە بخوازین، چونکە ڕۆمانەکە تارادەیەکیش دەچێتە خانەی ڕۆمانی مێژووییەوە.

توێژینەوەکەش لە دوو بەش پێکدێت. لە بەشی یەکەمدا، لە چەند تەوەرێکدا، پێناسەی ژیاننامە و جۆرەکانی ژیاننامە بەگشتیی و ژیاننامەی بابەتیی بە تایبەتی، هەروەها پەیوەندی ژیاننامەی بابەتی و ڕۆماندا خراوەتەڕوو. لە بەشی دووەمیشدا، ڕێگەکانی ڕەنگدانەوەی ژیاننامەی بابەتییان لە ڕۆمانەکەدا خستووەتەڕوو. ئەویش لە ڕێگەی (پەیوەندی ژیاننامەی بابەتی بە مێژووەوە، پەیمانی ڕۆمان، پەیمانی مەرجەعیی، بەژانرکردنی ڕۆمان)دا.

لە کۆتاییشدا گرنگترین ئەو ئەنجامانەی کە توێژینەوەکە پێیگەیشتووە، خراوەتەڕوو.

بەشی یەکەم

١ــ پێناسەی ژیاننامە:

بەر لەوەی بێینە سەر باس و پێناسەی ژیاننامەی بابەتی یان ژیاننامەی ئەویتر، پێویستە بە گشتی ئاوڕێك لە پێناسە و جۆرەکانی ژیاننامە بدەینەوە.

وەکو زاراوە، ژیاننامە لە زمانی کوردیدا لە دوو وشە پێکهاتووە؛ وشەی (ژیان) کە واتاکەی روون و ئاشکرایە و، وشەی (نامە) بە واتای چیرۆك یان سەربردە دێت. کەواتە وشەی ژیاننامە واتە سەربردەی ژیان یان چیرۆکی ژیانی کەسێك. لە زمانی ئینگلیزیدا پێیدەوترێت بایۆگرافی (Biography) کە لە بنەڕەتدا وشەیەکی یۆنانییە و لە دوو وشە پێکهاتووە؛ (Bios) بە واتای ژیان و (Graphein) بە واتای وەسف دێت (عبدالمجید، ٢٠٠٤، ١). ئەم وشەیەش لە زمانی ئینگلیزیدا یەکەم جار ساڵی ١٦٨٣ لە لایەن (درایدن – Dryden)ەوە بەکارهاتووە کاتێك باسی کتێبی (ژیانە هاوتەریبەکان - Parallel Lives)[i] ی (بلوتارك)ی کردووە (شرف، ١٩٩٢، ٣٠). لە زمانی عەرەبیشدا بەرامبەر بە وشەی (سیرة) دێت، کە بە واتای (رێچکە، رێباز، رێڕەو ، شێوە)(معلوف، ١٩٨٦، ٣٦٨) یان ئەو بارودۆخەی کە مرۆڤی تێدا دەژی (احمد، ٢٠١٢، ٢٠).

سەبارەت بە پێناسەی ژیاننامە، فیلیپ لۆجۆن دەڵێت :"چیرۆکێکی گەڕاندنەوەیی پەخشانئامێزە، کەسێکی واقیعی لەبارەی خۆیەوە (یان کەسێکی ترەوە – توێژەر) دەیگێڕێتەوە و بە شێوەیەکی تایبەتی تیشك دەخاتە سەر ژیانی تاکێتی و مێژووی کەسێتیی خۆی" (لۆجۆن، ١٩٩٤، ٢٢ - ٢٣) یان کەسێکی تر.

هەروەها دەوترێت ژیاننامە "ژانرێکی ئەدەبیی پەیوەست بە کنە و پشکنینی مێژوویيە و مەبەست لێی کاروانی ژیانی مرۆڤ و وێنەکێشانی وردی کەسیەتییەکەیەتی" (عبدالنور، 1984، 143).

بەلای زەکەریا ئیبراهیمیشەوە ژیانی مرۆڤ وەکو چالاکییەکی زمانیی، لە چیرۆکێك دەچێت کە بۆ ئەوانی تری دەگێڕێتەوە، وەکو ئەوەی کە سروشتی ژیان خۆی، مۆرکی رۆمانێکی گێڕدراوە یان شیاوی گێڕانەوەی وەرگرتبێت. بە پێی ئەمەش، ژیاننامە هونەرێکی ئەدەبییە پشت بە گێڕانەوە دەبەستێت بە هەموو تەکنیك و شێوازەکانییەوە، کە لە بەرامبەر وەرگردا دەردەکەون تاوەکو پەیوەندی زمانیی وەدیبهێنێت (عبدالمجید، ٢٠٠٤، ١).

ساڵح غامیدیش پێیوایە کە ژیاننامە:"تۆمارێکی گێڕانەوەیی راستگۆیانەیە و تایبەتە بە تەمەنێك (لە ئەزموون) یان (لانی کەم چەند ساڵێکی گرنگی تەمەن) پڕ لە ئەزموون و کردار و کارلێك و کاریگەریی هەنووکەیی و دوورکەودا لەسەر کەسەکە" (سويسي، 2011، 33)، (ئەمەل تەمیمی)یش بۆ ئەوە دەچێت کە ژیاننامە:"تۆمارێکی کەسییە بە نووسین تۆمارکراوە، تیایدا کەسێکی واقیعیی بە شێوەیەکی ئاشکرا و تا ڕادەیەکیش لە تەمەنێکی پێگەیشتوودا هەڵوێستێك یان هەڵوێستگەلێك لە ئەزموون و کردار و کارلێك و هەستەکانی خۆی کە پەیوەستە بەو کات و شوێنەی تێیدا دەژی، لە ڕابردوودا بگەڕێنێتەوە بۆ ئێستا (التميمي، ٢٠٠٥، ٢٧). بە بڕوای ئێمە ئەم دوو پێناسەیەی (غامیدی و تەمیمی) زیاتر بۆ یادەوەریی دەشێن تاوەکو ژیاننامە، چونکە ژیاننامە بە هەردوو جۆرەکەیەوە (خودی و ئەوی تر – کە دواتر باسیان دەکەین) تەواوی قۆناغەکانی ژیانی کەسەکە لەخۆدەگرێت، واتە هەر لە لەدایکبوونەوە هەتا مردن یان هەتا ساتی نووسینی ژیاننامەکە، هەرچی یادەوەرییە مەرج نییە تەواوی تەمەن باسبکات بەڵکو بە پێی تێڕوانین و قەناعەتی نووسەرە کە تیشك بخاتە سەر چ قۆناغێك یان چ وێستگەیەکی ژیان کە بەلایەوە گرنگە، وەك چۆن خۆیان لە پێناسەکاندا دەستەواژەی(لانی کەم چەند ساڵێکی گرنگی تەمەن) و (هەڵوێستێك یان هەڵوێستگەلێك) دەردەبڕن. بەڵام ئەوەی لە پێناسەکەی (تەمیمی)دا زۆر گرنگە، دەستەواژەی (تەمەنێکی پێگەیشتوو)ە کە لە هیچ پێناسەیەکی دیکەدا وەك مەرجێکی سەرەکیی ژیاننامە و تەنانەت یادەوەرییش ئاماژەی بۆ نەکراوە، چونکە ئەو کەسەی ژیاننامە یان یادەوەریی دەنووسێتەوە پێویستە تەمەنێکی باشی هەبێت، بە واتای ئەوەی تەمەنێکی پێگەیشتوو و پڕ لە ئەزموونی هەبێت، هەر چەندە ناشکرێت ئەم ئەزموونە بە کاتەوە ببەستینەوە چونکە زۆر کەس هەن کە لە تەمەنی گەنجییدا کاری گەورەیان ئەنجامداوە و ئەزموونی پێگەیشتوویان پێشکەشکردووە، بەڵام ناشکرێت گەنجێك لە تەمەنی بیست یان سی ساڵیدا کە ئەزموونێکی دەوڵەمەندی ژیانی نییە ئەو کارە بکات، چونکە هێشتا دنیابینیی و ئەزموونەکانی ژیانی ناکامڵن و لە گۆڕان و پەرەسەندنی بەردەوامدان.

هەروەها لە پێناسەیەکی دیکەشدا، ژیاننامە بە چیرۆکێکی مرۆیی دادەنێت، بریتییە لە مێژوویەك کە کارامەترین هونەرەکانی نووسینی مێژوویی دەنوێنێت، درێژکراوەی ژیانێکی مەزنە لە کات و شوێنێکی دیارکراودا (...) هەروەها هەڵوێستگەلێکی مێژوویی دەنوێنێت کە پاڵنەر و ئامانجی خۆیان هەن (سوالمية، 2015، 11).

ئەگەر سەرنج لەم پێناسانەی سەرەوە بدەین، دەبینین کە جیاوازییەکی ئەوتۆ لەنێوانیاندا نییە بەو ڕادەیەی کە ببێتە کێشە لەبەردەم بە ژانرکردنی ژیاننامە، بەڵکو بە گشتی کۆکن لەسەر ئەو سیما و تایبەتمەندییانەی کە ژیاننامە وەکو ژانرێکی سەربەخۆ جیادەکەنەوە و دەستنیشانیدەکەن.

٢ــ جۆرەکانی ژیاننامە:

ئەوەی کە تا ئێستا باوە، ژیاننامە دوو جۆرە:

1. **ژیاننامەی خودیی:** کە تێیدا نووسەر باسی ژیانی خۆی دەکات.
2. **ژیاننامەی بابەتیی:** تێیدا نووسەر باسی ژیانی کەسێکی دیکە دەکات. (ئەمەیان بابەتی توێژینەوەکەی ئێمەیە و دواتر بە درێژی باسی دەکەین)

بەڵام هەندێك لە توێژەران، بە جۆرێکی دیکە ژیاننامە بۆ ژیاننامەی گشتیی و ژیاننامەی تایبەتیی دابەشدەکەن(قەرەنی، ٢٠١٢، ١٧). لە یەکەمیاندا کە لە ئەدەبی عەرەبییدا پێیدەڵێن (فن التراجم)، نووسەر باسی ژیانی چەندین کەسی ناودار دەکات. بەم پێیە لە ئەدەبی کوردی و زۆربەی ئەدەبیاتی دنیاشدا کتێبەکانی مێژووی ئەدەبیات دەچنە ناو ئەم جۆرەوە، چونکە نووسەری مێژووی ئەدەبیش باسی ژیانی کۆمەڵێك نووسەر دەکات. دووەمیشیان دابەشدەکەن بۆ ژیاننامەی خودی و بابەتی کە لە سەرەوەدا ئاماژەمان بۆ

کردووە. بەڵام ئەگەر سەرنجبدەین کە ژیاننامەی گشتییش هەر دەچێتەوە ناو چوارچێوەی ژیاننامەی بابەتییەوە، چونکە تێیدا نووسەر باسی ژیانی کەسێکی دیکە دەکات. لەبەرئەوە ئێمەش هەر ئەو دابەشکردنەی یەکەم (خودی و بابەتی) پەسەنددەکەین.

٣ــ ژیاننامەی بابەتی:

جۆری دووەمی ژیاننامەیە، کە تێیدا نووسەر باسی ژیانی کەسێکی دیکە دەکات، کە لە یەکێك یان زیاتر لە بوارەکانی ژیاندا (سیاسیی، ئاینیی، زانستیی، ئەدەبیی... هتد) سەرکەوتوو و داهێنەر بێت. واتە:"گەڕانە بە دوای حەقیقەتدا لە ژیانی کەسێکی ناودار و خستنەڕووی بەهرە و نهێنییەکانی بلیمەتییەکەی لەو بارودۆخەی کە تێیدا ژیاوە، هەروەها ئەو ڕووداوانەی کە لە دەوروبەری خۆیدا ڕووبەڕووی بۆتەوە و، ئەو کاریگەرییەی کە لەسەر نەوەی خۆیدا جێیهێشتووە" (شرف، ١٩٩٢، ٣ -٤).

نووسینی ژیاننامەی بابەتییش چەند مەرجێکی گرنگی هەیە پێویستە نووسەر لەبەر چاویان بگرێت، لەوانە؛ :"نووسەر بە جێناوی کەسی سێیەم قسە بکات، ئاماژەی خێرا بکات و تێبگات و ڕاستییەکان کۆبکاتەوە و بە بێ لایەنانە قسەیان لەبارەوە بکات، هەروەها زانیارییەکان بە ڕێکیی لێکبدات و بە شێوازی خۆی و هەتا بکرێت دوور لە خودێتیی، دایانبڕێژێتەوە، جگە لە مانەش لە ژیاننامەی بابەتییدا یەکسانیی لەنێوان گێڕەرەوە و کارەکتەری سەرەکییدا نییە" (شرف، ١٩٩٢، ٦). سەرباری هەموو ئەمانەش، ژیاننامەی بابەتی پێویستی بە تۆمار و بەڵگەنامەی بابەتی و بینین و تێبینیی و خوێندنەوە و چەندین ئامرازی دیکەی ناڕاستەوخۆ کە دەکەوێتە دەرەوەی خودی کەسی باسکراوەوە، چونکە لەم جۆرە ژیاننامەیەدا نووسەر لە دەرەوەی ڕووداوەکانەوەیە و گۆشەنیگایەکی دەرەکیی هەیە کە یارمەتی دەدات تاوەکو لەسەر کەسێك بنووسێت کە کاریگەری لەسەر کۆمەڵی خۆی هەیە تاکو نهێنییەکانی سەرکەوتنی یان شکستەکانی ئاشکرابکات (بن ستيتي، 2018، 4).

کەواتە، ژیاننامەی بابەتیی لەگەڵ ئەوەی لە هەندێ لایەندا لەگەڵ ژیاننامە خودییدا هاوبەشە، وەکو ئەوەی هەردووکیان پرۆسەیەکی گێڕانەوەی گەڕاندنەوەیین (استرجاع) و هەردووکیشیان باس لە کەسێتییەکی واقیعیی دەکەن و هەروەها :"لە ڕووی بنیات و پەرەسەندنی کارەکتەر و هێزی ململانێ و حەقیقەتی مێژوویيشدا هاوبەشن" (سوالمية، 2015، 60). بەڵام لە زۆر لایەنی دیکەشدا جیاوازن؛ وەکو ئاماژەمان پێکرد جیاوازییان لە بەکارهێنانی جێناوەکانی قسەکردن و یەکسانبوون و نەبوونی گێڕەرەوە لەگەڵ کارەکتەری سەرەکییدا و، چەندین خاڵی دیکەی وەکو، بابەتی ڕاستگۆیی و کاریگەریی لەسەر دەروونی خوێنەر کە زیاتر لە ژیاننامەی خودییدا بەدیدەکرێن، چونکە نووسەر ڕاستەوخۆ لە یادەوەریی خۆیدا و بە بێ یارمەتیدانی کەناڵێکی دیکە ڕووداوەکان دەهێنێتەوە بە پێچەوانەی ژیاننامەی بابەتی کە هەموو شتەکان ڕێژەیین و لەوانەیە نەتوانێت هەموو شتێك بە وردیی باسبکات لەبەر بەردەستنەبوونی بەڵگە و زانیار پێویست (سويسي، 2011، 35). جیاوازییەکی دیکە کە زۆر گرنگە ئەویش، پاڵنەری نووسینی هەردوو جۆرەکەیە، لە ژیاننامە خودییدا زۆر جار نووسەر بە هۆی کۆمەڵێك پاڵنەری دەروونیی و کۆمەڵایەتیی وەکو "شانازییکردن و گەواهیدان لەسەر ڕووداوەکانی سەردەم و بیرهێنانەوە و پاکژبوونەوە و بەرگریکردن لە خود" (القاضي و آخرون، ٢٠١٠، ٢٦٣) بابەتەکەی دەنووسێت، هەرچی ژیاننامەی بابەتییە ئەوا نووسەر لەبەر دەرخستنی لایەنەکانی ژیریی کەسی باسکراو و پێشاندانی سەرسامبوونی خۆی بە بەهرە و هێز و سەرکەوتنەکانی کەسی باسکراوەوە بابەتەکەی بنووسێت. بەڵام سەرباری هەموو ئەمانە، پێویستە لە ڕوانگەیەکی هونەرییەوە سەیری هەردوو جۆری ژیاننامە بکەین و جیاکردنەوەیان زیاتر لەسەر سەرکەوتنی هەر یەکێکیان لە پرۆسەی گێڕانەوە و کردەی نووسینەکە بێت. لە کۆتاییشدا، وێڕای ئەو جیاوازییە ڕوون و بەرچاوانەی لەنێوان هەردوو جۆرەکەدا هەن، نووسەری ژیاننامەی خودیی، لەگەڵ ئەوەی کە ئازادیی تەواوی هەیە لە دەربڕین و هەڵویستەکانیدا، پێویستە:"کاتێك هەڵوێستی خۆی بەرانبەر بە خەڵك و ڕووداوەکاندا دەخاتەڕوو، پێویستە بابەتیانە لە خۆی بڕوانێت و لە خۆی بایی نەبێت و زیاد لە پێویست پەیوەست نەبێت بە خۆدی خۆیەوە و خۆی بەرز و خەڵکیش بە کەم پێشانبدات" (احمد، ٢٠١٢، ١٩ - ٢٠).

٤ــ پەیوەندی نێوان ژیاننامەی بابەتیی و ڕۆمان:

ژیاننامەی بابەتیی هەر بە تەنیا لەگەڵ ڕۆماندا تێکەڵ نابێت و بە یەکدا ناچن، بەڵکو لەگەڵ تەواوی ژانرە ئەدەبییەکانی دیکەی وەکو (شیعر، چیرۆك، شانۆگەریی)شدا ئاوێزان و تێکەڵی یەکتر دەبن، بەڵام ئەم تێکەڵاوییە لەگەڵ ڕۆماندا بە بەراورد بە ژانرەکانی دیکە زۆر زیاتر و بەرچاوترە، چونکە ڕۆمان فەزایەکی فراوانی هەیە و دەتوانێت باوەش بە ژانرە ئەدەبییەکانی دیکەدا بکات بە بێ ئەوەی بنیاتە هونەرییەکەی زیانی پێ بگات، بەم شێوەیە ڕۆمان دەگەڕێتەوە بۆ مێژوویەکی دێرین و دەگەڕێتەوە بۆ ئێستا و گونجانێك لەنێوان :"بە دۆکیومێنتکردن و شیعرییەت و مەرجەعییەتی مێژوویی و ئەندێشەی گێڕانەوەیی پێکدەهێنێت" (بن ستيتي، 2018، ١)، ژیاننامەی بابەتیی کاتێك دێتە ناو بواری ئەدەبەوە کە نووسەرەکە بیبەوێت چ بە لایەنی باشە یان بە لایەنی خراپە، گۆشەنیگای تایبەتی خۆی لە ئاست ئەو کەسێتییە بخاتەڕوو کە دەیەوێت لەبارەیەوە بنووسێت، لێرەشدا پێویستە ئەوە لەبەرچاو بگرێت کە هەرگیز بۆچوونەکانی خۆی لەبارەی کەسەکەوە بە بێ بەڵگە نەخاتەڕوو، ئەگینا کارەکەی لە سنووری ژیاننامە دەردەچێت و دەبێت بە ڕۆمانێکی مێژوویی و بۆی هەیە هەندێ لە ڕاستییەکانی ناوی شێوێندرابێت. لێرەوە خاڵی پەیوەندی نێوان ژیاننامەی بابەتیی و ڕۆمان، بە تایبەتییش ڕۆمانی مێژوویی، دروستدەبێت، بە شێوەیەك کە دەتوانین بنەماکانی ڕۆمانی مێژوویی بەسەر ژیاننامەی بابەتییدا جێبەجێبکەین. چونکە "ژیاننامە وەکو ژانرێکی ئەدەبیی بە گشتیی و لە ئاستێکی بەرزدا، پشت بە ناوەرۆکێکی مێژوویی دەبەستێت و لە چوارچێوەی بنیاتی ڕۆمانی مێژوویی شێوەی خۆی وەردەگرێت" (سويسي، 2011، 13)، بەم شێوەیە بە وردیی باسی مێژووی ئەو کەسێتییە دەکات کە لەبارەیەوە دەنووسێت چ بە باشە یان بە خراپە. لێرەشدا پێویستە "ئەو نزیکبوونەوە تازەیەی لەنێوان ژیاننامە و شێوازی گێڕانەوە دروستبووە، لەبەرچاو بگرێت و بیپارێزێت، چونکە ژیاننامەی نوێ خۆشیی و بەچێژکردنی چیرۆك و داهێنان لە گرێچن و لێهاتوویی لە گێڕانەوە لە خۆ دەگرێت"(ادهم، 1979، 38).

بەم شێوەیە دەبینین هەموو ژانرەکان لە چوارچێوەی فەزای ڕۆماندا باوەش بە یەکدا دەکەن و ڕۆمانیش وەکو دەقێکی ئەدەبیی دەبێت بە (کەرنەڤاڵی ژانرەکان)، چونکە "فەزای خۆی بە فەزای ژانرەکانی دیکە موتوربە دەکات و زمانی جیاواز و کەرەستە و تەکنیکی جیاوازیان لێ وەردەگرێت و بە هەمان شێوە ژانرەکانی دیکەش ڕەهەندی ئەندێشەیی

و دیدگایان بۆ شوێن و بنیاتەکانی پێشکەشکردنی ڕووداوەکان لە ڕۆمانەوە وەردەگرن" (سويسي، 2011، 18). لەبەر ئەوەی ژیاننامەش لە هەموو ژانرەکانی دیکە لە ڕۆمانەوە نزیکە، زیاتر شێوەی ڕۆمان وەردەگرێت و بەرگی ڕۆمان دەپۆشێت.

ڕەگەزەکانی ژیاننامەی بابەتیی لە ڕۆمانی میرنامەدا:

ڕۆمانی میرنامە بە زمانێکی سادە و ڕەوان، لە ڕێگەی خستنەڕووی ژیانی شاعیرێکی گەورەی وەکو شێخ ئەحمەدی خانیی و دنیابینییەکەیەوە، باس لە ململانێی نێوان دەستەڵات و دەستەبژێری ڕۆشنبیر دەکات، ئەو دەستەبژێرەی کە ئامادە نییە هەرگیز و لە ژێر هیچ فشارێکی مادديی و مەعنەویی نەك هەر سازش لە سەر بیر و باوەڕ و دنیابینیی ڕاستی خۆی ناکات، بەڵکو ئامادەیە لەو پێناوەدا گیانیشی لەدەستبدات. میرنامە پێیان دەڵێت کە مێژوو لە لای کورد بە بەردەوامیی و بە خراپترین شێوە دووبارە دەبێتەوە، هۆی ئەمەش لە پلەی یەکەمدا بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە بە درێژایی مێژوو فەرمانڕەوایانی کورد هەمیشە کورتبین بوونە و بە دوای ئامانج و بەرژەوەندیی کەسییەوە بوونە. فەرمانڕەوایانی کورد بە درێژایی مێژوو فیکر و زانستیان بەلاوە گرنگ نەبووە و گوێیان بۆ ڕۆشنبیران و زانایانی کورد نەگرتووە، بەڵکو هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدابوونە کە یان ئەو دەنگە جیاوازانە بکڕن و لەبەر چاوی کۆمەڵگە بێ ئەرزشیان بکەن، یانیش بە تەواوی بێدەنگیان بکەن. میرنامە گوزارشت لە هەموو قۆناغەکانی مێژووی کورد دەکات، چ لە ڕابردوو، چ لە ئێستا، ئەگەر بەم شێوە تراجیدییە بەردەوام بێت ئەوا بێگومان گوزارشت لە ئایندەشمان دەکات.

ژیاننامەی بابەتییش لە ڕۆمانی میرنامەدا لە ڕێگەی ئەم ڕەگەزانەی خوارەوە بەرجەستە دەبێت:

١ـــ پەیوەندی ژیاننامەی بابەتیی بە مێژووەوە:

لەبەرئەوەی ژیاننامە لە هەناوی مێژووەوە سەریهەڵداوە و هەستی مێژوویيش بناغەیەکی پتەوی دروستبوونیەتی، ئەوا ژیانی هەر تاکێك لە ئێمە لایەنێکی گرنگ لە مێژوو پێکدەهێنێت. ڕۆمانی میرنامە، لەگەڵ ئەوەی ڕۆمانی ژیاننامەی بابەتییە و ژیانی شێخ ئەحمەدی خانی دەگێڕێتەوە، لە هەمان کاتیشدا ژیاننامەی خودیشی تێدایە، چونکە ژیانی ئەحمەدی خانی لە ڕێگای یادەوەریی و ژیاننامەی خودیی چەندین کارەکتەری دیکەوە دەخرێتەڕوو. هەریەکەیان باسی قۆناغە گرنگەکانی ژیانی خۆیان و پەیوەندییان لەگەڵ خانییدا لە قۆناغە جیاوازەکانی ژیانی خانییدا دەخەنەڕوو، کۆی هەموو ئەو قۆناغانە ژیانی خانی لە لەدایکبوونەوە هەتا مردنی و ناشتنیشی پێکدەهێنێت. کەواتە لێرەدا خانی و ژیانی خانی چەقە و ئەوانی تر و ژیانیان هەمووی لە خزمەتی خانیی و ڕووداوەکانی ڕۆمانەکەیە. زۆر ڕووداوی مێژوویيش هەیە کە لە زمانی کارەکتەرەکانی دیکەوە دەخرێنەڕوو، هەمووی لە پێناو پێکهێنانی حیکایەتە سەرەکییەکەیە کە گێڕانەوەی ژیان و دنیابینیی خانییە. بە واتایەکی دیکە، لێرەدا زۆرجار خانی ڕۆڵی وەرگر دەبینێت و ئەوانی تر گێڕەرەوەن و گێڕانەوەکانیان دەبن بە هەوێنی گەڵاڵەبوونی دنیابینی خانیی.

ڕووداوە مێژوویيەکان لە ڕۆمانی میرنامەدا، دوو شێوە یان دوو جۆرن؛ جۆرێکیان ڕووداوی تایبەتیین، ئەو ڕووداوانەن کە زۆر زەقن و لە سەرچاوە مێژوویيەکانیش وەکو حەقیقەتێکی مێژوویی تۆمارکراون و بوونە بە خاڵی وەرچەرخان و دەستپێکردنی قۆناغێکی نوێ. جۆری دووەمیان؛ ڕووداوی گشتیین باسی بارودۆخی گشتی ناوچەیەکی دیاریکراو باسدەکات، کە هەر زادەی ڕووداوە تایبەتییەکانن. سەرەتا بە ڕووداوە تایبەتییەکان دەستپێدەکەین:

- داگیرکردنی بەدلیس لە لایەن پاشای والی وانەوە لە دوای هەڵهاتنی میر ئەبدال و سوپاکەی.

ئەم ڕووداوە لە لایەن ئۆمەری خەزنەدارەوە دەگێڕدرێتەوە کە خەزنەداری میر ئەبدال بووە لە جڤاتی میریش بووە، بەڵام لەبەر ئەوەی خزمی نزیکیان نەبووە لە بەدلیس ماوەتەوە. پاشای والی وان دوای ئەوەی بەدلیس وێران و تاڵان دەکات، بە کتێبخانەکەی میر ئەبدالیشەوە، بەڵام هێشتا دڵی ئاو ناخواتەوە و بەدوای ئۆمەردا دەنێرێت و داوای گەنجینە و خەزنەی میر ئەبدالی لێ دەکات، ئۆمەر دەڵێت میر هەمووی بردووە، هەڵبەت پاشای وان ئەم قسانە نابیستێت، بۆیە هەردوو چاوی بە دوو شیشی داخکراو کوێردەکەن. ئەویش ئیتر بە ناچاری بەدلیس جێدەهێڵێت و ڕوو لە بایەزید دەکات. ئەو ڕۆژەی دەگاتە بایەزید، مەلا ئەلیاسی باوکی خانی وەفاتی کردووە و لە پرسەکەیدا بۆ یەکەم جار خانی دەبینێت کە منداڵێکی پێنج ساڵانە. هەرچەندە نووسەر لەسەر زاری ئۆمەرەوە خانی بە مێردمنداڵ وەسفدەکات، بەڵام ئەم زاراوەیە لێرەدا ورد نییە، چونکە خانی تەمەنی پێنج ساڵ بووە کە باوکی مردووە. هۆی گێڕانەوەی ئەم ڕووداوانە لە لایەن ئۆمەرەوە بۆ سووربوونی خانی دەگەڕێتەوە، چونکە خانی درکی بەوە کردووە کە ئۆمەری خەزنەدار کوێرێکی زگماك نییە و هۆی کوێرییەکەی لە مامۆستاکەی دەپرسێت، چونکە دوای مردنی باوکی، مەلا قاسمی برای، بە ئۆمەری خەزنەداری دەسپێرێت تاکو فێری قورئانی بکات. ئەویش لە ڕێگای ئەم ڕووداوانەوە تیشك دەخاتە سەر بەدبەختیی و چارەڕەشیی کوردی لەتلەتکراو. ئەم ڕووداوانە لە لاپەڕە (٤١ – ٤٦)ی ڕۆمانەکەدا خراونەتەڕوو.

- داگیرکردن و تاڵانکردنی قەڵای دمدم لە لایەن شا عەباسی سەفەوییەوە.

ئەمەش دووەم ڕووداوی مێژوویی و تایبەتییە، لاپەڕەکانی (١١٦ – ١٢٠)ی ڕۆمانەکەی داگیرکردووە و لە لایەن دۆستۆی ورمێیی بەیتبێژەوە دەگێڕدرێتەوە. ئەمەش هەر لە وەڵامی پرسیارێکی خانیدا، کاتێك لێیدەپرسێت :**"ئەرێ مام دۆستۆ، باوك و دایکت ئەم ناوەیان لێ ناوی؟"** (دۆست، ٢٠١٤، ١١٥). چونکە (دۆستۆ) ناوێکی فارسییە و خانییش لە گۆشەنیگایەکی نەتەوەییەوە ئەم پرسیارەی لێ دەکات. ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ باسکردنی داگیرکردنی قەڵای دمدم کە چەندین جار حیکایەتەکەی لە داپیرییەوە بیستووە کە چۆن ژن و پیاوی کورد قارەمانانە شەڕێکی نابەرابەریان لەگەڵ لەشکری شا عەباسدا کردووە و مامێکی خۆی کە ناوی دۆستۆ بووە لەو شەڕەدا گیانی بەختکردووە، لەبەر ئەوە هەتا شا عەباس لە ژیاندا بووە داپیری نەیهێشتووە باوکی دۆستۆ ژن بهێنێ و منداڵی ببێت، دوای ئەوە کە دۆستۆ لە دایکدەبێت داپیری ناوی دۆستۆی لێ دەنێت کە کوڕی گەورەی بووە. دۆستۆی بەیتبێژ چەندین جار ئەم حیکایەتەی بۆ خانیی گێڕاوەتەوە. بە چەند مانگێك بەر لە مردنیشی دووبارە خانی داوای لێدەکات ڕووداوەکانی بۆ بگێڕێتەوە تاکو وەکو چیرۆکی مەم و زین بینووسێتەوە. دوای گێڕانەوەی حیکایەتەکە بۆ دواهەمین جار، خانی ئاهێکی قووڵ هەڵدەکێشێت و ڕوو لە دۆستۆ دەکات:**"بڕوانە**

چارەنووسی کوردان، لەوێ عەجەم چیمان بەسەر دێنن و لێرەش رۆم چیمان پێ دەکەن!! کاتێکیش قۆشەنیان بۆ شەڕ رووبەڕووی یەکتر دەبنەوە، ئێمە دەبینە قوربانی و دەکەوینە ژێر سمی ئەسپەکانیانەوە. توخودا هەقم نییە داوای سوڵتانێك یا شایەك لە خۆمان بکەم لە دەستی ئەم سپڵانە رزگارمان بکات؟ ئاپۆ دۆستۆ لیم ناگەن نا.. دەڵێن ئێمە و دەستەڵاتیان نەگوتووە و دەوڵەت شایان بە کورد نییە ئاپۆ گیان! کەرن کەر. دوور لە رووی تۆ کەری ناو کەرانن.". (دۆست، ٢٠١٤، ١٢٠ – ١٢١)

- **:"پێش دوو سێ ساڵێك بوو. زستانێکی سارد، میر محەمەدی فەرمانڕەوای بایەزید و سلێمانی باش کاتبی کوژران."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٦٥). ئەم ڕووداوەش سێیەمین رووداوی مێژوویی راستەقینەیە، لە لایەن شێخ سەیفەدینی جبەشینەوە دەگێڕدرێتەوە. ئەم ڕووداوە خاڵی وەرچەرخانە لە لایەن خانی و میرانی بایەزیدەوە و سەرەتای ناکۆکیی خانییە لەگەڵ میر عەبدولفەتاحی بایەزیدی، چونکە بە پێی شەرع و یاسا دەبوایە میرزا بەگی کوڕی میر محەمەد ببێتە فەرمانڕەوای بایەزید، بەڵام میر عەبدولفەتاح بە پارە فەرمانێك بۆ فەرمانڕەوایەتیی خۆی لە لایەن پاشای وانەوە دەردەکات و دەبێت بە میری بایەزید. لەبەر ئەوە خانی چیتر هاتوچۆی دیوانی میر ناکات و بەردەوامیش جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەستەڵاتی میر عەبدولفەتاح دەستەڵاتێکی ناشەرعییە، لە وتارەکانی هەینییشیدا بە هیچ شێوەیەك نە ناوی ئەو و نە ناوی خەلیفەی موسلمانان ناهێنێت و دوعاشیان بۆ ناکات، بە پێچەوانەوە ئەگەر ناویان بێنێت ئەوا بە لادەر و ئەڵقە لە گوێی رۆمییان ناوی میر دەبات. میر لە رێگەی دەستوپێوەندەکانییەوە زۆر هەوڵدەدات خانی بێدەنگ بێت و وەکو جاران هاتوچۆی دیوانی میر بکات، بەڵام خانی بە هیچ شێوەیەك لە هەڵوێستی خۆی پەشیمان نابێتەوە. ئەم هەڵوێستەی خانی وا لە میر دەکات کە فەرمانبکات بۆ بێ دەنگکردن و لەناوبردنی خانی. میرزا سەبری کە راوێژکاری میر عەبدولفەتاحە، کابرای دەمامدار بۆ ئەم کارە رادەسپێرێت. دەمامکداریش بەم شێوەیە باسی پلانەکە دەکات **:"میرزا سەبری هاتە ئەلەزگرد و داوای کوشتنی خانی لێ کردم. من پێشتر ئەوم دەناسی، بەر لە دوو سێ پێکەوە پلانی کوشتنی میر محەمەد و سلێمانی باش کاتبیان دارشت. "** (دۆست، ٢٠١٤، ٢٦٤). لێرەوە دەردەکەوێت کە لە بنەڕەتدا میر محەمەد و سلێمانی باش کاتبی بە فەرمانی میر عەبدولفەتاح کوژراون.
- کوشتنی میر ئێزدین لە لایەن میر شەرەفی برایەوە کە هەردووکیان کوڕی خان ئەبدالی بۆتیین، دواهەمین ووداوی مێژوویی تایبەت و راستەقینەیە کە لە میرنامەدا هاتووە. ئەم رووداوە لە لایەن مەلا ساڵحی جزیرییەوە باسدەکرێت کە هاوڕێی فەقێیەتیی خانییە لە جزیرە. شەوێکیان هەردووکیان گوێ لە مەقامبێژێکی دەنگخۆشدەگرن بە ناوی فەقێ خەلیلی سێرتیی کە هەلبەستێکی مەلای جزیری دەبێژێت و ستایشی میر شەرەف دەکات. لێرەدا خانی پرسیاری ئەوە دەکات کە ئەم میر شەرەفەی لەمەڕ جزیری هەر میر شەرەفەکەی میری جزیرە نییە؟ لەم پرسیارەوە ئەوە دەردەکەوێت کە خانی بەسەرهاتی کوشتنی میر ئێزدینی بیستووە لە لایەن میر شەرەفەوە، بۆیە بە سەر سوڕمانەوە ئەو پرسیارە دەکات. چونکە بەلای خانییەوە جزیری وەکو رۆشنبیرێك خیانەتی لە ئەرکی خۆی کردووە **:"شاعیرێکی مەزن و زانای وەك خوالێخۆشبوو جزیری چۆن رێگە بە خۆی دەدات ستایشی کەسێك بکات برای خۆی کوشتووە! (...) ئەمە نە کاری ئەهلی عیرفان و نەیش کاری سۆفی و خوداناسانە هەروەها دابی شاعیری ئەوینداریش نییە"** (دۆست،٢٠١٤، ١٨٧). هەرچەندە مەلا ساڵح دەیەوێ قەناعەتی پێبکات کە میر شەرەف لەبەر ئاسایشی ئەمارەتەکەی و بۆ رێگە گرتن لە خوێنڕێژیی زیاتر، ئەو کارەی کردووە، بەڵام خانی بەو بیانووانە رازی نابێت و زیاتر جەخت لەسەر ئەرکی رۆشنبیر دەکاتەوە کە بێ لایەنیی و هۆشیارکردنەوەی خەڵك و ئاگادارکردنەوەی دەستەڵاتە **:"برا من رەخنەم لە میر نییە، ئەز مەلای جزیری سووچدار دەبینم، کە مەتح و ستایشی دەکات و داوای مردن بۆ نەیارانی دەکات! زانا و شاعیر نابنە لایەنگری ستەمکار. ئەو ئەگەر نزیکیان بووەوە دەبێت ئامۆژگارییان بکات، نەك ببێتە کۆیلەی بەر دەرگایان و لە کۆشکەکانیاندا خولامییان بۆ بکات، یا ببێتە مەیتەری ئەسپەکانیان."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٨٧ – ١٨٨). دیارە کە خانی لەم قسە و هەڵوێستانەیدا راستگۆ و جیددییە لەگەڵ خۆیدا. ئەم قسانەی لە سەردەمی فەقێیاتییە دەیکات، کاتێکیش دەگەڕێتەوە بایەزید و دەبێتە نووسەری دیوانی میر میرزا بەگ، بەڵام کە مەلا ساڵح بیری دەهێنێتەوە کە کاتی خۆی رەخنەی لە مەلای جزیری گرتووە و ئێستاش خۆی نووسەری دیوانی میرە، لە وەڵامدا پێیدەڵێت **:"مەلا ساڵح، ئەز ڤیسکاری میر محەمەدی باوکیشی بووم. بەڵام کارکردنم لە دیوان مانای پشتگیری کردن نییە لێیان، هەڵبەت ئەگەر زوڵم بکەن لێیان بێدەنگ نابم. من راوێژکاریانم، نەك کۆیلەی بەر دەرگەیان. تا ئێستا هۆزانێکم بۆ ستایش و پیاهەڵدانی هیچ یەکێك لەوان نەنووسیوە. لە پێناو کورددا چیم لەدەست بێت دەیکەم. خوا نەخواستە ئەگەر یەکێك برای خۆی کوشت، وەك چۆن میر شەرەف کردی، من بێدەنگ نامێنم. ئەرکی زانایانە ئەگەر سەریشیان تێدا بچێت راستی بڵێن و بەڕووی میراندا بووەستنەوە."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٩١ – ١٩٢). هەر وایشیکرد و تا مردن ڕەخنەی لە میر عەبدولفەتاح گرت و لە کۆتایی تەمەنیشیدا وەکو ئەرکێکی شەرعیی و ئەخلاقیی خۆی نامەیەکی بۆ میر نووسی و پێیوابوو ئەوە نووسینەوەی مەرگی خۆیەتی. چونکە زۆر بە توندی قسە لەگەڵ میر دەکات و لەو هەموو زوڵم و زۆرەی لە خەڵکی دەکرد ئاگاداریدەکاتەوە. هەروەها داوای ئەوەی لێ دەکات کە مادام لە ژیانما گوێت لێ نەگرتووم لە دوای مردنم گوێم لێ بگرە و لە رۆم دووربکەوە و مەبە ئەڵقە لە گوێیان و چیتر خزمەتی کوردان بکە. بەڵام ئایا میر بە گوێیی خانی دەکات؟ بە دڵنیاییەوە نەخێر، ئاخر میرێك بە قەولی خانی **:"بازی شیهابی خۆت بە شیهابی سەهرەوەردی و بازی بازان عەبدولقادری گەیلانی نادەیت"** (دۆست، ٢٠١٤، ٢٨٤)، چۆن گوێ بۆ خانییەك رادەدێرێت کە هەموو خەمی ئەوەیە کورد خاوەنی دەستەڵاتێکی دادپەروەرانەی خۆی بێت و بایەزید ببێت بە ناوەندێکی زانستیی و رۆشنبیری؟ لەبەر ئەوە، ئەو نامەیەی خانی کە رۆژێك بەر لە مردنی بە بەنگینی دەرکەوانی میردا بۆ میری دەنێرێت. میر نەك هەر نایخوێنێتەوە، بەڵکو کاتێك بۆ رۆژی دواتر کە هەواڵی مردنی خانی پێیدەگات، ئەو بەرنامەی خۆی تێك نادات و دەچێت بۆ راو و هەر بە بەنگینیشدا نامەکە دەنێرێتەوە بۆ مەلا سمایل **:"بەنگینۆ، ئەمە نامەکەی رەحمەتییە، کە جارێکیان بۆت ئانیبووم. بوارم نەبوو بیخوێنمەوە. ئێستاش ئەوەتا چووە بەر دەرکەی پەروەردگار. ئیدی چ پێویست بە خوێندنەوە دەکات. ببە و بیدە دەستی مەلا سمایل."**

(دۆست، ٢٠١٤، ٢٣٠ – ٢٣١). وەك دەبینین خەونی میر تەواو جیاوازە لە خەونی خانیی، لەبەر ئەوە بە بڕوای ئێمە ئەگەر خانی نەشمردایە میر نامەکەی هەر نەدەخوێندەوە، چونکە میر نامەی لە خانییەوە نەدەویست، بەڵکو دەیویست بێدەنگ بێت و دان بە فەرمانڕەوایەتیی و دەستەڵاتی میردا بنێت، داوای لێبوردنی لێبکات و وەکو جاران هاتوچۆی دیوانی میری بکردایەوە. بەڵام خانی ئەمەی نەکرد.

هەموو ئەم رووداو و کارەساتانە کە کورد بەشێکی زۆری خۆی بەسەری خۆیدا هێناوە و وانەی لێ وەرنەگرتووە، هۆکاری خەمڵین و گەڵاڵەبوونی دنیابینی و بیری نەتەوەیی خانی شاعیرن.

لە ڕووداوە گشتییەکانیشدا تیشك دەخەینە سەر چەند نموونەیەکی کە لەسەر زاری هەندێك لە کارەکتەرەکانەوە خراونەتەڕوو.

- رەجەبی بەرگدروو، لەبەر بێ دەرامەتی بڕیاردەدات بەرەو ئەستانە، بایەزید جێبهێڵێت، بە خەونێکی زۆرەوە دەڕوات. بەڵام دوای چەند ساڵێك بە حاڵێکی زۆر خراپتر لەوەی کە هەبوو دەگەڕێتەوە. چونکە ئەستانە ئەو شارە نەبوو کە ئەو چاوەڕێیدەکرد. هەرچەند لە لای بەرگدرووەیەك دەبێ بە شاگرد، بەڵام کچە بۆسنەییەك فریوی دەدات و هەرچی پارەی دوکانەکە هەیە دەیدزێت و وندەبێت. ئەمیش لە ترسی خاوەن دوکان هەڵدێت. دەچێتە ریزی سوپای سوڵتانەوە کە خۆی بەم شێوەیە باسیدەکات **:"لەو ساڵەدا سوڵتان مستەفا تازە تەختی خەلافەتی وەرگرتبوو. ویستی بەخۆی وەکو باوباپیرانی شەڕی کافران بکات. مەلا و وتاربێژانی مزگەوت هانی خەلکیان دەدا بۆ غەزا بڕۆن."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٣٤). بەم شێوەیە لە سوپادا دەبێت بە سوارە و بەسەرکردایەتی خودی سوڵتان بەرەو مەجەر و لەهستان دەڕۆن و بە قەولی (رەجەبی بەرگدروو خۆی) بە پشتیوانی خودا لە چەندین شەڕدا سەردەکەون، بەڵام دواتر ئەوەی بەسەر سوڵتان و سوپاکەیدا دێت بەسەر سەگیشدا نەهاتووە. ئەمیش بە پەرجوو رزگاریدەبێت و بەم شێوەیە باسی شکست و هۆکارەکەی شەڕەکە دەکات **:" هەیئێ بینیم سوڵتان و فەرماندە گەورەکان ملی رێی هەڵاتنیان بەرەو تەمەشوار لە دەست کافران گرتووەتەبەر، زانیم ئەو غەزایەی لە پێناویدا هاتبووم بۆ ئەم گۆڕەپان و چۆڵەوانییە بۆ پەروەردگار نییە و ساختەیە. ئێمە سەد هەزار دەبووین و گاوران نیو ئەوەندەی ئێمە نەدەبوون."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٣٨) هەر بۆیە کە رزگاریدەبێت، قسەکانی خانی دێتەوە بیری کە ئەو کوڕی بایەزیدە و هەر دەبێ بگەڕێتەوە بۆ ئەوێ، بۆیە دەگەڕێتەوە بۆ بایەزید، بەڵام بە دەستی خاڵی و خراپتر لە جاران.
- خالیدی چۆلاقیش کە لە بنەڕەتدا گەنجێکی ساغ و زۆر بەهێز بووە، باسی سوڵتان موراد دەکات کە بە بایەزیددا تێدەپەڕێت بۆ غەزا دژ بە عەجەم، ئەمیش کە بە منداڵیی لای مەلا ئەلیاسی باوکی خانی خوێندوویەتی، هەر لە ژێر کاریگەریی وتار و فەتواکانی مەلا ئەلیاس و لە تەماحی دەستکەوت و کەنیزەکدا دەچێتە ریزی سوپاوە و دەچێت بۆ غەزا. لە شەڕی ئێرەواندا بە رێکەوت دەکەوێتە بەرانبەر دوو جەنگاوەری کوردی مەریوانی کە هەردووکیشیان بران لە سوپای عەجەمدا، وێڕای ئەوەی کە هەردووکیان دەکوژێت بەڵام خۆیشی قۆڵێکی لەدەستدەدات. ئیتر دوای ماوەیەك دەگەڕێتەوە بایەزید و جگە لە نازناوی چۆلاق و موچەیەکی کەم هیچی بۆ نامێنێتەوە. کە دوای ساڵانێکی زۆر کە باسی ئەو شەڕە بۆ خانی دەکات و هەستی پەشیمانی خۆی بۆ دەردەبڕێت بە تایبەتی لەبەر ئەوەی بەرانبەر کورد و بە دەستی کورد وای لێهاتووە، خانی پێیدەڵێت **:"توخوا ئاپێ خالید لێم تووڕە مەبە، تۆ بوویتە براکوژ. دڵت لە خۆت نەمێنێ، نە خەتای تۆ و نەیش خەتای ئەو دوو پاڵەوانە مەریوانییەیە. سووچی میرە گەمژە و گەلۆرەکانمانن."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٥٦ – ١٥٧). بەڵام خانی ئاماژە بە سووچی باوکی خۆی ناکات کە وێڕای ئەوەی زانایەکی گەورە بووە، بووە بە زوڕنای سوڵتان و بە فەتواکانی چەندین رۆڵەی کوردی بۆ ناو ئاگری شەڕی براکوژیی ناردووە.
- باروخی رۆشنبیریی بایەزید کە بە قسەی سەڵاحەددینی سەحاف پێشتر زۆر باش بووە و فەقێ لە هەموو لایەکەوە بۆ خوێندن ڕوویان تێیدەکرد، بەڵام ئێستا وا نەماوە، خەڵکی بەلای کتێب و خوێندنەوەدا ناچن. خانی دووجار بێزاریی و خەمباریی خۆی لە ئاست ئەم دۆخە نالەبارەی بایەزید دەربڕیوە، جارێکیان لەلای سەڵاحەددینی سەحاف کە پێیدەڵێت **:"سەڵاحەددین، وڵاتێك ناڵی کەری لە کتێب زۆر تێدا بفرۆشرێت، ئەوە شارێکە تووك و نەفرەتی خودا لێیداوە، دەبێت پێی خەڵکەکەی ناڵ بکرێت، نەك سمی گوێ درێژەکانی."** (دۆست، ٢٠١٤، ٢٠٨). جارێکی دیکەش هەمان دەرد و بێتاقەتیی خۆی بۆ مەلا سمایلی بایەزیدی دەردەبڕێت و دەڵێت **:"مەلا سمایل، بڕوانە! بایەزید چەند ئاخوڕ و خان و ناڵخانە و دوکانی کەوشدرووی تێدان، چما لە ئاین دەرچوونە گەر قەیسەرییەکی سەحافانی تێدا بکرێتەوە؟ ئەم میرانەی ئێمە کەرن کوێرن. زۆردار و نەزانیشن."** (دۆست، ٢٠١٤، ٢٤١). هەڵبەت ئەگەر میر کەر بێت زیاتر ئیشی بە(ناڵ) دەبێت تاوەکو (نال) و سەححافیی.

٢ــ پەیماننامەی رۆمان (الميثاق الروائي):

پەیماننامە، رێککەوتنێکە لەنێوان نووسەر و خوێنەردا، هاوکاری خوێنەر دەکات لە دەستنیشانکردن و ناسینی ئەو ژانرە ئەدەبییەی کە دەیخوێنێتەوە. واتە "پەیوەندی نێوان (گێڕەرەوە و بۆگێڕەوە) و(نووسەر و دەق و خوێنەر) رووندەکاتەوە" (علوش، ٢٠١٩، ٤٥٩).

لە رۆماندا، پەیماننامە بە دوو رێگە بەدیدێت؛ یەکەمیان پێکنەچوونی نووسەر و گێڕەرەوە و کارەکتەری سەرەکیی، ئەمەش بەوە دەبێت کە نووسەر و کارکتەر هەردووکیان یەك ناویان نەبێت. دووەمیان ئەوەیە کە نووسەر پەیوەندی دەقەکەی بۆ ئەندێشەوە بسەلمێنێت، ئەمەش بە زۆری هەر لە ناونیشانی سەر بەرگی کتێبەکەدا دەردەکەوێت کاتێك نووسەر بە راشکاویی ژانرە کارە ئەدەبییەکەی دەستنیشاندەکات و دەنووسێت "رۆمان". (القاضي و آخرون، ٢٠١٠، ٤٤٤). رۆمانووس و رەخنەگری ئیتاڵیی ئیمبەرتۆ ئیکۆش جەخت لەسەر ئەم بۆچوونە دەکاتەوە و دەڵێت :"پێویستە خوێنەر ئەوە بزانێت کە ئەوەی دەیخوێنێتەوە چیرۆکێکی خەیاڵییە، بەڵام مانای ئەوەش نییە کە تەنیا درۆیەکە..

واتە پێویستە وا خۆمان دەربخەین کە پێمانوایە ئەوەی بۆمان دەگێڕدرێتەوە هەر بە ڕاستی ڕوویداوە.(رحيم، ٢٠١٧، http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=582854&r=0).

جان دۆست لە چاپی کرمانجییەکەی ڕۆمانی میرنامەدا، لەسەر بەرگەکەی نا- بەڵام لە ناوەوە ژانری دەقەکەی دەستنیشانکردووە و نووسیویەتی "ڕۆمان". لە وەرگێڕانەکەی سەباح ئیسماعیلیش جگە لەوەی لەسەر بەرگەکە نووسراوە "ڕۆمان"، لە پێشەکییەکدا کە بۆ ئەم وەرگێڕانەی نووسیوە، جان دۆست، دیسان بە ڕاشکاوی دەنووسێت "ڕۆمان" و باسی ئەوە دەکات بۆ نووسینی ئەم ڕۆمانە بیست ساڵی تەواو لەگەڵ ڕۆح و هزری خانیدا ژیاوە و بڕیاریداوە کە دووبارە لە گۆڕدا هەڵیبستێنێتەوە و ئەوەی لە کاتی خۆیدا بە گوێی نەتەوە و میرەکانیدا داوە، دووبارە و دوای زیاتر لە سێ سەدە بە گوێی ئێمە و (میرەکان)مانی بداتەوە، چونکە بە بڕوای جان دۆست ڕۆژگار و بارودۆخی سیاسیی ئێستا هەمان بارودۆخی سیاسیی سەردەمی خانییە، بەو هیوایەی ئەم نەوەیە چ لە خەڵك و چ لە دەستەڵات گوێی بۆ بگرن (دۆست، ٢٠١٤، ٧ – ٨)، بەڵام بە داخەوە، واقیعی تاڵی ئێستامان ئەوەمان پێ دەڵێت کە چاکتر وایە خانیی هەر لە گۆڕەکەیدا بمێنێتەوە باشترە، بۆ ئەوەی زامەکانی دووبارە نەکولێنەوە.

کەواتە نووسەر بە ڕاشکاویی پێماندەڵێت ئەمە ڕۆمانە و ژیاننامە نییە. چونکە هەر چەندە نووسەر باسە لە ژیان و دنیابینیی خانیی دەکات، بەڵام و دەنگ و خەیاڵی خۆیشی وەکو ڕۆماننووس ئامادەیە و زیاتر دەیەوێت لە ڕێگەی (دانەپاڵ – اسقاط)ەوە گوزارشت لە واقیعی ئەمڕۆی کوردستان بکات کە وێنەیەکی دووبارەکراوی واقیعی سەردەمی خانییە.

هەر چەندە میرنامە باس لە ژیانی خانیی دەکات، بەڵام نووسەر زیاتر بە جێناوی (من)ی قسەکەر حیکایەتەکەی دەگێڕێتەوە و هەندێ جاریش بە جێناوی (ئەو). بەڵام ئەم (من)ە خانیی نییە، بەڵکو چەندین کارەکتەری دیکەن کە نووسەر لە خەیاڵی خۆی دروستیکردوون و لە ڕێگەی گێڕانەوەی ژیانی خۆیان یان بەشێك لە ژیانی خۆیان و چۆنیەتی ئاشنابوونیان بە خانی، هەر یەکەیان قۆناغێکی ژیانی خانیی دەگێڕنەوە و بە هەموویانەوە حیکایەتەکە تەواودەکەن و ژیانی خانیی هەر لە لەدایکبوونەوە هەتا مردنی و ناشتنیشی دەگێڕنەوە. لە هەمان کاتیشدا هیچ یەکێك لەم (من)انە پاڵەوان نین - ئەگەرچی باسی ژیانی خۆشیان دەکەن – "ڕۆمانەکە ناکەن بە ژیاننامەی خودیی وەکو هەندێك کەس تێیدەگەن." (العيد، ٢٠١٠، ١٤٤). بۆ نموونە: تەیووری فاسق بەم شێوەیە باسی ئەو مەرەکەبە دەکات کە لە کاتی ناشتنی تەرمی خانییدا دەبارێت و دەڵێت **:"هەینێ شێراندم و گوتم: مەرەکەب دەبارێت! بەدەست نەبووم، جلەوی خەیاڵم بەدەستەوە بوو و بۆنی مەرەکەبم پتر لە بۆنی ئارەقەی ژێر باڵی خۆشەویستە ئەرمەنییەکەم دەناسییەوە."** (دۆست، ٢٠١٤، ٢٩). هەروەها ئۆمەری خەزنەداریش بەم شێوەیە دەدوێت **:"لەو ساڵەی تێیدا کوێربووم، مەلا ئەلیاسی بابی ئەحمەدی خانی تازە ئەمری خوای بەجێ گەیاندبوو (...) من تازە لە بدلیسی وێرانەوە هاتبووم و ئامادەی پرسەکەی بووم. دەنگی مێردمنداڵێکم کەوتە بەرگوێیان. لەوی تەنیشتمەوە پرسیاری ئەوم کرد، گوتی: ئەمە ئەحمەدی کوڕی مەلا ئەلیاسە."** (دۆست، ٢٠١٤، ٤٠). مەلا ساڵحی جزیریش لە باسی یەکتر ناسینی خۆی خانیدا دەڵێت **:"من هەر لە ساڵانی فەقێیەتیبەوە لە جزیرا بۆتان خانیی خوالێخۆشبووم دەناسی. ئەو لە وڵاتی هەکارییەوە بۆ جزیرە هاتبوو، لە مزگەوتی سوور پێکەوە دەمانخوێند."** (دۆست، ٢٠١٤، ١٨١) بەم شێوەیە نووسەر لە ڕێی (من)ی ئەم سێ کارەکتەرەوە سێ وێستگەی ژیانی خانی دەگێڕێتەوە.

٣ـ پەیمانی مەرجەعیی (ژێدەریی):

فیلیپ لۆجۆن یەکەم کەسە زاراوەی پەیمانی مەرجەعیی بەکارهێناوە و پەیوەستی کردووە بە ژیاننامەوە. لەم بارەیەوە دەڵێت :"ژیاننامە و ژیاننامەی خودیی دوو دەقی مەرجەعین: هەردووکیان ڕێك وەکو گوتاری مێژوویی و زانستیی، بانگەشەی ئەوە دەکەن کە باس لە ڕووداوێك دەکەن دەکەوێتە دەرەوەی دەقەوە، هەروەها دەکەوێتە ژێر ڕکێفی ئەزموونی وەدیهاتنەوە. ئامانجیشی تەنیا هەر ئەگەرێکی سادە نییە، بەڵکو لێکچوونە لەگەڵ ڕاستیینەکە." (لوجون، ١٩٩٤، ٥٢). واتە، پەیمانی مەرجەعیی نووسینە مەرجەعیی و ئەندێشەییەکان لە یەکتر جیادەکاتەوە، تایبەتیشە بەو دەقانەی کە نووسەرەکانیان بە ئاشکرا یان بە شاراوەیی ڕەچاوی وردیی زانستیی و حەقیقەتی مێژوویی دەکەن. بەم شێوەیە پەیمانی مەرجەعیی "لەسەر کۆمەڵێك ئاماژەی دەرەکیی بنیاتدەنرێت کە ڕاستگۆیی ژیاننامەی بابەتیی پابەندبوونی بە مەرجەعی واقیعییەوە، دووپاتدەکاتەوە." (بن سنيتي، 2018، 10).

لە ڕۆمانی میرنامەدا، نووسەر سوودی لە (دیوانی ئەحمەدی خانی) و (مەم و زین)ی خانییدا وەرگرتووە و وەکو دوو مەرجەعی مێژوویی مامەڵەی لەگەڵدا کردوون. لە خوارەوەدا چەند نموونەیەکی ڕۆمانەکە وەردەگرین و لە خشتەیەکدا لەگەڵ نموونەی مەرجەعە مێژووییەکە بەراوردیان دەکەین.

ڕۆمانی میرنامەی جان دۆست	مەرجەعی مێژوویی: جواهر المعاني في شرح ديوان احمد الخاني	مەرجەعی مێژوویی: شاکارا ئەحمەدێ خانی مەم و زین
خەڵکی بایەزید لە هاتوچوونی لەشکری عەجەم و ڕۆمان بەسەر خاکەکەیاندا وەڕس بووبوون. بێزاربوون لە باج و خەراج و دە یەك و کەمکردنەوە، تووك و نەفرەتیان لە خوێڕشتن و شەڕی نێوان	یارەب تو بپارێزە د ڤێ عەصرێ قزلباش طوغیان و خورووجێ نەکەن ئەو بێنە وەلاتان کێ دێ ل سەر ڤێ حەددێ ژ پێش وان بوەستت کەس نینە کو تێر نانێ بدەت پێنج غوزاتان (ص259)	

تورك و عەجەمان دەکرد. مەلا ئەحمەد ژیی مەینەتییەکەی دۆزیبووەوە سترانی ستەم و بەدبەختیی بۆ دەچڕین، ئەمەش وای کردبوو زۆرێك بە دەورییەوە بن. (ل٧٩)		
ئەوێك زانست و ئەدەبی لا ناپەسەندە بە ئەسڵ و نەسەبی خۆی وی رەوەندە (ل ١٠١)*		میرێ کو ب ناڤێ میرزایە مەحضا نەظهرا وی کیمیایە لەورا کو ئەوی نەکر پەسەندە ب ئەصل و نەسەبا خوە ئەو رەوەندە (ل ٦١)
داوای لە میرەکان دەکرد نرخی هونەرەکەی بزانن و بەو کتێبەی منەتی بەسەر خەڵکدا دەکرد. (ل١٠٢)		گەر دێ هەبوویا مە ژێ خودانەك عالی کەرەمەك لەطیفە دانەك علم و هونەر و کەمال ئێدعان شعر و غەزەل و کتاب و دیوان ئەڤ جنس ببا ل وی مەعوول ئەڤ نەقد ببا ل نك وی مەقبوول (ل٥٨)
خوالێخۆشبوو مەلا ئەحمەدی خانی چامەیەکی بۆ شینی میر محەمەد نووسی، تێیدا لە پەروەردگاری خواستبوو کوڕەکەی بپارێزێت. ڕاستە تێیدا ناوی میر عەبدولفەتاحی بە شاسە هێنابوو، کەچی مەیلی خۆی بۆ میرزا بەگ نەشاردبووەوە و ناوی نابوو گەوهەری بێ باوك. واتا گەوهەری تاقانە و بێ هاوتا. (ل١٦٦)	یا رەب هەبت ئۆجاخ قەدیم عەمێ د وی خوەش بن عەمیم (بالخاصە) ئەو دوڕا یەتیم کان پادشاهێ سەرحەدان دوڕ دانەیێ گەوهەر صەدەف ئەو ما ژ وی نەسلی خەلەف یا ڕەب نەکی وان زوو تەلەف کان پادشاهێ سەرحەدان (ص282)	
بەیانیی یەکشەمووان، هەینێ زەنگی کڵێساکان لێیان دەدا، بە روویەکی گەشەوە دەیگوت: گوێ رادێرە ساڵح، خوا بە چەندین شێوە بانگی بەندەی خۆی دەکات. (ل١٨٢)	ئەز چوومە دەرێ دێرێ من دیتی کو (روح الله) تەکاری موسەووەر بوو حەتتا د نهالین دا (ص49)	
نها هەموو هەڵپەی پارەیانە. هەمووان ئاشقی شەوق و شەماڵی دراون. وەك چۆن خوالێخۆشبوو لە مەم و زینەکەیدا دەبێژێ، تەماح وای کردووە پریاسکە پارە لای هەمووان لە دڵا شیرین بێت. برا لە برای خۆی نەدەپرسی، ئیدی چۆن بایەخ بە کتێب بدات؟ (ل٢٠٣)	طالبێ علم و کەمالێ نەبتن قابلێ فەیض حکمەت و تەربیەتا عالمێ دانا چ بکەت قەلبێ خانی صەدەفا گەوهەرێ عرفانە وەلێ مەتنخوانەك کو نەبت صاحبێ مەعنا چ بکەت (ص١٢٣)	چ بکەم مو قەوی کەسادە بازاڕ نینن ژ قوماشی ڕا خەریدار خاسما د ڤی عەصری دا کو هەمیان مەعشووق و حەبیب بوونە هەمیان یەعنی ژ طهمەع دراڤ و دینار هەر یەك ژ مە ڕا وە بوونە دلدار گەر علمی تەمام بدی ب پۆلەك بفرۆشی تو حکمەتێ ب سۆلەك کەس ناکەتە مەیتەرێ خوە جامی

		ڕاناگرتن کەسەك نظامی (ل٥٩)
هەموو بەڵا و نەهامەتییەکانی کوردان لە میرەکانیانەوەن، ئەوانەی دەرگەی بیر و هۆشیان دەگرن. ئەو میرانەی بوونەتە مار و ژەهر دەکەنە گیانی خەڵکەوە. ئەو میرانەی دەردیان خۆشەویستی ژیان و کۆکردنەوەی پارە و زێڕە و هیچ ئاوڕ لە زانست نادەنەوە. ئەو میرانەی کۆیلەی شاوەتەکانیانن. ئەو میرانەی بە داری زوڵم و زۆرداری پشتی خەڵکیان شکاند. ئەو میرانەی لە هەمبەر تورکاندا دەستەوەستانن. دەکرێت میری وەك ئەمانە لە قوڕیش دروست بکرێن. (ل٢٤٦)	میرێ ئەمەران وێ دبڕیتن ژ فەقیری سەر وان مە کەس بووینە و موحتاجی زەکاتان (ص259)	گەر دێ هەبوا مە پادشاهەك لائق بدیا خوەدی کولاهەك تەعیین ببوا ژ بۆ وی تەختەك ظاهر ڤەدبوو ژ بۆ مە بەختەك حاصل ببوا ژ بۆ وی تاجەك ئەلبەتتە دبوو ژ بۆ مە رەواجەك غەمخواری دکر ل مە یەتیمان تینانە دەرێ ژ دەست لەئیمان غالب نەدبوو ل سەر مە ئەڤ رۆم نەدبوونە خەرابەیێ د دەست بۆم (محکوم علیه)ی و صەعالیك مەغلووب وموطیعێ تورك وتاجیك ئەمما ژ ئەزەل خودێ وسا کر ئەڤ رۆم و عەجەم ل سەر مە راکر تەبعییەتێ وان ئەگەر چ عارە ئەو عار ل خەلقێ نامدارە نامووسە ل حاکم و ئەمیران تاوان چیە شاعر و فەقیران (ل٥٢ – ٥٣)
دەردی کوردان و ملخوارییان ژەهرێکە بۆ خۆی. دەردی میرەکانیان ژەهری سلێمانییە، مەلا سمایل، ئەوە بۆ چل ساڵە دەڕژێتە گیانی منەوە. (ل٢٤٧)		ئەڤ غیرەت و ئەڤ عولووێ هممەت بوو مانعێ حەملێ بارێ مننەت لەو پێکڤە هەمیشە بێ تفاقن دائم ب تەمەررود و شقاقن گەر دێ هەبوا مە ئتتفاقەك ڤێکرا بکرا مە ئنقیادەك رۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی هەمیان ژ مە ڕا دکر غولامی (ل٥٥)
میرزا سەبری ئاگاداری کردمەوە، دەبێت ئەم کارە بە نهێنی بکرێت (...) ئەو کوشتن بە خەنجەری رەتدەکردەوە و گوتی: - شێوازی کوشتنەکەی لە کتێبەکەیدا هاتووە. مەگەر ئەو نییە دەڵێت: خەسمێ کو نەشێ بىی موقابیل دەرمان چییە؟ شەربەتی هەلایل!! (ل٢٦٥)		خەصمێ کو نەشێی بىی موقابل دەرمان چیە؟ شەربەتا هەلاهل! (ل٢٧٤)

ئەگەر سەرنج لەم خشتەیەی سەرەوە بدەین، دەبینین کە جان دۆست پشتی بە هەندێك دەق بەستووە، هەندێکیان ڕاستەوخۆ و دەقاودەق وەریگرتوون و هەندێکیشان خوێنەر تەنیا لە ناوەرۆکەکەیەوە دەتوانێت سەرچاوەکەی لە مەرجەعە مێژووییەکەدا بناسێتەوە. هەروەها هەندێکیشیان لە سەر زاری کارەکتەرەکانەوە ئاماژە بە مەرجەعی مێژووییەکە دەکەن. روون و ئاشکراشە کە زیاتر پشتی بە (مەم و زین) وەرگرتووە.

٤ــ بەڤژانرکردنی رۆمان:

لە رۆمانی میرنامە، نووسەر توانیویەتی تارادەیەکی زۆر باش رەگەزە خەیاڵییەکان ئاوێتەی رەگەزەکانی گێڕانەوە بکات. هەرچەندە لە پێشەکیی وەرگێڕانەکەی سەباح ئیسماعیلدا ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کە بیست ساڵی تەمەنی بۆ خوێندنەوە و شارەزابوون لە خانی بەسەربردووە (دۆست، ٢٠١٤، ٧)، بەڵام ئاماژەی بە هیچ سەرچاوەیەکی مێژووییش نەکردووە کە بۆ ژیانی خانی سوودی لێ بینیبێت. تا رادەیەك باسی تەواوی قۆناغەکانی ژیانی خانیی کردووە، هەر لەدایکبوونەوە هەتا مردنی، بەڵام زیاتر تیشکی خستووەتە سەر ژیانی دوای مامۆستاییەکەی کە فێرگەیەکی لە حیسابی خۆی لە بایەزید دامەزراندووە و وانەی ئاینیی بە فەقێکانی وتووەتەوە.

لە میرنامەدا، نووسەر پشتی بە رەگەزی واقیعی و خەیاڵیش بەستووە. رەگەزە واقیعییەکان کە پەیوەندییان بە مێژووەوە هەیە لە پەیمانی رۆماندا بەجەستە دەبن و دەردەکەون، هەرچی رەگەزە خەیاڵییەکانە، ئەوا لە دیاریکردن و ناساندنی ژانری دەقەکەدا دەردەکەون کە بریتییە لە رۆمانی (میرنامە). جیاکرنەوەی سنوورەکانی نێوان ئەم دوو رەگەزەش گرنگترین شتە کە خوێنەر لەکاتی بەژانرکردنی ژیاننامەدا رووبەڕووی دەبێتەوە. لە خوارەوەدا و لە خشتەیەکدا، هەوڵدەدەین کارەکتەرەکانی رۆمانەکە بە پێی گرنگییان جیابکەینەوە و ئاماژە بە هەبوون یان نەبوونی مەرجەعی مێژووییان بکەین.

کارەکتەرەکان	لە ناو رۆمانەکەدا	لە مێژوودا
تەیموری فاسق	لەبەر ئەوەی مەشروب خۆرە خەڵکی بایەزید نازناوی فاسقیان خستووەتە پاڵی. هاوڕێی خانی بووە. کاتێك خانی ناسیوە، خەریکی نووسینی مەم و زین بووە.	هەموو ئەم کارەکتەرانە کارەکتەری خەیاڵیین و لە واقیع و مێژووی کوردیدا نین و بەرچاو ناکەون. زادەی خەیاڵی نووسەرن، هەر یەکە و بەشێك لە حیکایەتەکەی پێ سپاردوون و بە هەموویانەوە قۆناغەکانی ژیانی خانی دەگێڕنەوە و خوێنەر بە بیر و باوەڕ و هەڵوێستەکانی خانی ئاشنا دەکەن.
ئۆمەری خەزنەدار	دوای ئەوەی پاشای والی وان هەردوو چاوی کوێر دەکات لە بەدلیس، روو لە بایەزید دەکات، ئەوکات خانی پێنج ساڵان بووە و دەبێت بە مامۆستای خانی.	
شەنگێ	کچی حاجی زوهدییە و بە منداڵیی خانی وانەی پێ وتووە، دواتر دەبێت بە ئەوینداری خانی، بەڵام باوکی نایدات بە خانی.	
حاجی زوهدی بازرگان	باوکی شەنگێیە و بازرگانێکی دەوڵەمەند و چاوچنۆکە و رقیشی لە خانییە.	
بوهاری	شاعیری دەرباری میرە و رکابەری خانییە، هەرچەندە خانی هانیدەدات کە بە کوردی شیعر بنووسێت و بە هۆی خانییەوە ناوبانگ دەردەکات.	
مەلا فەرید	هەم هاوڕێی خانییە و هەم لە میریشەوە نزیکە، زۆر ریز لە خانی دەگرێت، دڵنیایە کە خانی زانا و شاعیرێکی گەورەیە بەڵام زۆریش نیگەرانە لە هەندێك قسەی خانی کە لە دیباچەی مەم و زیندا کردوویەتی سەبارەت بە ئیبلیس و میعراجنامەی پێغەمبەر.	
میرزا سەبری	پیاوی میرە و زۆریش رقی لە خانییە، بەردەوام ئاگری ناکۆکیی نێوان میر و خانی خۆشکردووە و هەر ئەمیش بە فەرمانی میر پلانی کوشتنی خانی دادەڕێژێت.	
دۆستۆی ورمێیی دەنگبێژ	بەیتبێژە و هاوڕێی خانییە. بەردەوام بەیتی کوردی بۆ خانی دەخوێنێتەوە بە تایبەتییش بەیتی قەڵای دمدم.	
رەجەبی بەرگدروو	ئەمیش هەر هاوڕێ و لایەنگری خانییە و بەرگدرووە لە بایەزید.	

خالیدی چۆلاق	هاوڕێ و لایەنگری خانییە، لە خانی بە تەمەنترە و لە لای مەلا ئەلیاسی باوکە خانی دەرسی خوێندووە.	
سۆفی حەیدەری قەرسی	هاوڕێی خانییە و باسی ئەو دەرسی عیشق و ئەوینە دەکات کە لە نالییەوە فێری بووە.	
شێخ سەیفەدینی جبەشین	شێخێکی درۆزن و ساختەچی و نەخوێندەوار و فێڵبازە. رقی زۆری لە خانییە و بەردەوام لە دیوانی میردا هەوڵدەدات خانی زیاتر لەبەر چاوی میر رەشبکات.	
فەلەی حەکیم	حەکیمێکی ئەرمەنییە و پیاوێکی راستگۆ و دڵسۆزە. هەتا دواهەناسەی خانی هەوڵدەدات خانی رزگاربکات لەو ژەهرەی کە پێیدراوە.	
مەلا ساڵحی جزیری	هاوڕێی دەورانی فەقێیەتی خانییە لە جزیرە، دوای ساڵانێکی زۆر ئەویش دێتە بازید و لەگەڵ خانییدا بە یەك دەگەنەوە.	
سەلاحەدینی سەحاف	هاوڕێ و خۆشەویستی خانییە و کتێبەکانی خانی و نووسەرانی تر لە بایەزید دەنووسێتەوە و لە بەرگیان دەگرێت.	
سەلیمی ناڵبەند	بە هۆی پیشەکەیەوە لە میرەوە زۆر نزیکە، چونکە هەمیشە ناڵی ئەسپی میر ئەم دروستیدەکات. هیچ کێشەیەکیشی لەگەڵ خانیی نییە. دیار نییە کە خۆشیدەوێت یان رقی لێیەتی. چونکە هەر خەریکی پارە کۆکردنەوەیە، تەنانەت لەبەر کارکردن و تەماح ناچێتە ناشتنی تەرمی خانییش.	
بەنگینی دەرگەوان	دەرگەوانی میرە و خانییشی زۆر خۆشدەوێ. نامەکەی خانی دەبات بۆ میر و دواتر بە فەرمانی میریش دەیداتەوە مەلا سمایلی بایەزیدی.	
شەمسۆی قەوواڵ	پیاوێکی یەزیدییە و هاوڕێی خانییە و زۆری خۆشدەوێ.	
مەلا سمایلی بایەزیدی	هاوڕێی نزیکی خانییە و چەند ساڵێك لە خانی بچوکترە. لەسەر داوای خانی ئەمیش هاوشێوەی فەرهەنگی نوبەهار، فەرهەنگی گوڵزار دادەنێ و پێکەوە لەگەڵ خانییدا بە فەقێکانی دەڵێنەوە.	
دەمامکدار	بکوژی خانییە، هەرچەندە کە خانی دەبینێت خۆشیدەوێت و دواتر سوپاسی خوا دەکات کە رۆنێکی ئاسایی کردۆتە ناو چراکەی خانییەوە، بەڵام ئاگای لەوە نییە کە خانی چەند لاپەڕەیەکی نیزامی گەنجەوی خوێندۆتەوە کە ئەم بە مەرەکەبی ژەهراوی نووسیویەتی. رقی لە خانی نییە. بەڵام لەبەر چارە بەلایەوە گرنگ نییە قوربانییەکەی کێیە و بۆ دەبێت بکوژرێت. هەر خۆیشی گۆڕی خانی هەڵدەکەنێت و تەرمی خانی دەنێژێت.	

خانی	مەلا، مامۆستا، رۆشنبیر، شاعیرێکی گەورەیە. خاوەنی شاکاری (مەم و زین) و (نوبەهار) چەندین شیعری دڵدرایی ئاینیی و عیرفانییە. خاوەنی هەستی نەتەوەییە و هەتا مردنیش دژی گەندەڵیی و نا عەدالەتی میری بایەزید وەستاوەتەوە و سازشی نەکردووە. ئەویینداری شەنگێ بووە، بەڵام باوکی شەنگێ لە بەرانبەر پارەیەکی زۆر شەنگێ دەفرۆشێت و بە مێردی دەدات. هەر بۆیە هەتا مردن ئەوینی شەنگێ لەبیر ناکات و ژن ناهێنێت. تەواوی حیکایەتی رۆمانەکە کە لە لاپەڕە (١٧)ەوە دەستپێدەکات تاکو کۆتایی کە لاپەڕە (٢٨٥)یە، باسی ژیان و بیروباوەڕی ئەو دەکات. جگە لە لاپەڕە (٢٧٢ – ٢٧٨) کە قسەی میری بایەزیدە و بە هیچ شێوەیەك باسی خانیی ناکات، ئەمەش تەنیا لەبەر لووت بەرزییەکی رووکەشانەی خۆیەتی، ئەگەر نا هەر سووربوونی خانی لەسەر هەڵوێست و قسەکانی خۆی، لە ناخەوە میری وێرانکرد و وای لێکرد بڕیاری لەناوبردنی بدات.	کەسێتییەکی مێژوویی واقیعییە، شاعیرێکی گەورەی کوردە کە لە (١٦٥١ – ١٧١٠ز) ژیاوە. رۆشنبیر و مونەویرێکی گەورەی سەردەمی خۆیەتی. ژنی نەهێناوە و هەتا مردنیش بە رەبەنی ماوەتەوە. هەستێکی نەتەوەیی و نیشتمانیی بەهێزی هەبووە کە لە شاکاری مەم و زیندا رەنگیداوەتەوە. لە پاڵ ئەم شاکارەدا، کتێبی (نوبەهارا بچووکان) و (عەقیدەنامە)ی هەن کە شیعری فێرکارین بۆ قوتابییەکانی نووسیوە. هەروەها دیوانێکیشی هەیە کە (٢٥) قەسیدە لەخۆدەگرن. (الدوسكي، ٢٠٠٥، ٢١ – ٣٥)
میر عەبدولفەتاحی میر عەبدی	کارەکتەرێکی تا رادەیەك سەرەکییە و ئەگەرچی زۆر کەم دەردەکەوێت و قسە دەکات. میرێکی ناشەرعییە و بە پارەیەکی زۆر فەرمانی میرایەتیی لە لایەن پاشای والی وان و ئەستانەوە بۆ دەرچووە. ئەمەش بووەتە هۆی تووڕەبوونی خانی و وەرگرتنی هەڵوێستی توند لە بەرانبەری. هەوڵی زۆر دەدات بە خۆشی و بە ناخۆشی کە خانی بێدەنگ بکات و وای لێبکات وەکو جاران هاتوچۆی دیوانی میربکات، بەڵام خانی رازی نابێت، هەر بۆیە لە ژێر کاریگەری میرزا سەبری و سەیفەدەنی جبەشین، بڕیاری لەناوبردنی خانی دەدات. بەشی پێش کۆتاییش تابەتە بە گێڕانەوەی ئەم. بەڵام بە هیچ شێوەیەك باسی خانی ناکات، بەڵکو وەکو میرێکی گەمژە و ساویکە کە هیچ دنیابینینەکی قوولی بۆ دنیا و فەرمانڕەوایەتییەکی عەقڵانیی نییە، تەنیا باس هاوسەرەکەی (شیرین) و بازەکەی (شیهاب) و ئەسپەکەی (شەهێن) دەکات. واتە هاوسەرەکەی و بازەکەی و ئەسپەکەی بۆ ئەم لە یەك ئاستن و هەموو دنیاش بەلای ئەمەوە بریتییە لەو سێ شتە (ل٢٧٢ – ٢٧٨). لە بەشی کۆتاییشدا کە بریتییە لە نامەکەی خانی بۆ میر، میر وەکو وەرگرێك دەردەکەوێت. (ل٢٨١ – ٢٨٥.	برای میر محەمەدی دووەمە. لە دوای کوشتنی میر محەمەد و میر سلێمانی باشکاتیبی لە لایەن نەیارەکانییەوە، خەڵکی بایەزید میرزا بەگی دووەمی کوڕیان هەڵبژارد بە میر، بەڵام دەستەڵاتی عوسمانی رازی نەبوو و لە رۆژی ٧ی شەووالی ١١١٨ك بەرانبەر بە ١٤ی تشرینی دووەمی ١٧٠٦ز فەرمانی دانانی میر عەبدولفەتاحی میر عەبدی بە میری بایەزید، دەرکرد. میرێکی توند و بە زەبر و زەنگ بووە. هەر ئەمیش فەرمانی داوە کە تەرمی خانی لە گۆڕەپانی فێرگەکەی خۆیدا بنێژرێت. ساڵی ١١٢٣ك – ١٧١١ز لە ئەرزرۆم دەمرێت و لەوێش دەنێژرێت. (الدوسكي، ٢٠٠٥، ٤٥-٤٦).
مەلا ئەلیاس	باوکی خانییە، خۆی وەکو کارەکتەرێکی سەرەکی دەرناکەوێ کە رۆڵی هەبێت لە پەرەسەندنی رووداوەکان، تەنیا بە چەند ئاماژەیەکورت لەلایەن ئۆمەری خەزنەدار و خالیدی چۆلاق و سەلاحەدینی سەحافەوە، باس لە	مەلا ئەلیاسی کوڕی عەیاضی کوڕی رۆستەمی کوڕی شێخ عەبدولرەحمانی گەورەی کوڕی میر عەبدولرەزاقە. ساڵی ١٠٦٦ك – ١٦٥٦ز کۆچی دوایی کردووە. ساڵی

	مردنی و فەتواكانی و ناونان لە خانی كوڕی دەكەن. (ل٤٠، ١٤٦، ٢٠١)	١٠٣٦ك بووە بە مامۆستا لە قوتابخانەی سینانیی لە بایەزید. ساڵی ١٠٥٤ك بووە بە نووسەر لە دیوانی میری بایەزیددا.
مەلا قاسم	برا گەورەی خانییە، ئەمیش كارەكتەرێكی زۆر لاوەكییە و هیچ رۆڵێكی نییە لە پێشخستنی رووداوەكان، تەنیا لە لایەن ئۆمەری خەزنەدارەوە ناوی دێت، كاتێك مەلا ئەلیاسی باوكیان دەمرێت، مەلا قاسم ئۆمەری خەزنەدار رادەسپێرێت كە قورئان بە خانی لەبەر بكات. (ل٤٠)	برا گەورەی خانییە. هەر ئەم برایەشی هەبووە. پیاوێكی خواناس و هەقبێژبووە. كچی میر محەمەد دەخوازێت و دەبێت بە نووسەر لە دیوارنی میردا، زۆرجار لە كارەكانی میر محەمەدی خەززری رازی نەبووە و رەخنەی لێگرتووە، میر لێی بێزار دەبێت و لە پۆستەكەی دەریدەكات. لەبەر ئەوە توورە دەبێت و ماڵی دەگوازێتەوە بۆ قەڵای (دۆزە سۆر)، لەوێ لە لایەنی شێخ عەبدولرەحمانی باپیرە گەورەیەوە پێشوازییەكی گەرمی لێ دەكرێت و هەتا مردنی لە ساڵی ١٠٩٣ك دەمێنێتەوە الدوسكي، ٢٠٠٥، ١٩ - ٢٠)
پەری	خوشكی گەورەی خانییە، كارەكتەرێكی لاوەكییە، تەنیا لە بەشی یەكەمدا كە تایبەتە بە ناشتنی تەرمی خانی، لەو رۆژەدا كە لە ماڵە كۆنەكەی مەلا قاسمی برایانەوە دەنگی شین و واوەیلا بەرزدەبێتەوە بۆ مردنی خانی، ئەو كات پەری دەستدەكات بە لاوانەوە و شیوەن بۆ خانی برا بچووكی دەكات. ئیتر بە هیچ شێوەیەكی تر ناوی نایەت. (ل١٩ -٢١).	خوشكی گەورەی خانییە. تەنیا لە بلگە نامەیەكی تایبەت بە دابەشكردنی میراتەوە كە لە قەسام شەرعی ئێستا دەچێت، ناوی هاوسەر و مناڵەكانی مەلا ئەلیاس نووسراوە، پەری كچی گەورەیەتی و دووەم مندالی مەلا ئەلیاسە و لە خانی گەورەترە دوای خانیش ناوی دوو خوشكی تری دێن بە ناوەكانی (گوڵێزار و كەتان) (الدوسكي، ٢٠٠٥، ١٨ - ١٩)
میر محەمەدی دووەمی كوڕی میر عەبدی	تەنیا ناوی دێت و ئاماژە بە كوشتنی دەكرێت لەگەڵ میر سلێمان كە نووسەری دیوانی میرایەتیی. كۆژرانی ئەمان سەرچاوەی ناكۆكی نێوان خانیی و میر عەبولفەتاحە، چەنكە بە قسەی خانیی لە بری ئەوەی تۆڵەیان بكاتەوە و میرزا بەگی كوڕی بكات بە میر، خۆی بە پارە میرایەتی كرپوە و بە ناشەرعیی بووە بە میر (ل٢٨١)، بەڵام لە رۆمانەكەدا وا دەردەكەوێ كە خانی ئاگای لەوە نییە كە میر محەمەد و سلێمانی باشكاتیی هەر بە دەستی كابرای دەمامكدار و بە پلانی میرزا سەبری كوژراون، تاوانێكی ئاواش هەردەبێ دەستی میر عەبدولفەتاح خۆی تێدابێت (ل٢٦٤).	برای میر عەبدولفەتاحە. لە ١١ی شەعبانی ١١١٥ك بەرانبەر بە ٢٠ی كانوونی یەكەمی ١٧٠٣ز دەبێت بە میری بایەزید. لە دوای دوو ساڵ كێشە دەكەوێتە نێوان میرەكانی بایەزید و نەیارەكانی بەهێز دەبن و لە سەرەتای مانگی رەمەزانی ساڵی ١١١٧ك هێرش دەكەنە سەری و لەگەڵ میر سلێمان كە نووسەری دیوانی بووە، دەیانكوژن (الدوسكي، ٢٠٠٥، ٤٥). پێشتر خانی نووسەری دیوانی میر محەمەد بووە، بەڵام دیارە بەر لە كوشتنی میردا وازی هێناوە و لە فێرگەكەی خۆیدا دەرسی وتووەتەوە و وتاری هەیێی خوێندووەتەوە.

وەك لە خشتەكەی سەرەوەدا دەردەكەوێت، كە زۆربەی كارەكتەرەكانی میرنامە، كارەكتەری خەیاڵین و لە واقیعدا نین، جگە لە خانی و میر و چەند كەسێكی تر كە كەسانێكی واقیعیین، ئەوانی دیكەی هەموو لە خەیاڵی خۆیدا دروستكردوون و هەر یەكەشیان ئەركی گێڕانەوەی بەشێكی حیكایەتەكەی پێ بەخشیون. بەم شێوەیە كردوونی بە كارەكتەری پەرەسێن و رۆڵی گرنگیان لە پێشخستن پەرەسەندنی رووداوەكاندا بینیوە. حیكایەتی هیچیان لە حیكایەتی ئەوانی دیكە كەمتر و بێ بایەختر نین و زیاتریش نین، بەڵكو هەموویان پێكەوە خشتی بنیاتنانی حیكایەتە سەرەكییەكەن كە ژیان و بیروباوەڕ و هەڵوێستەكانی شێخ ئەحمەدی خانییە.

ئەنجامەكان

1. ئەگەرچی رۆمانەكە باس لە ژیانی ئەحمەدی خانی دەكات و تاڕادەیەك وەكو رۆمانێكی مێژوویی دەردەكەوێت، بەڵام نووسەر لە رێی دانەپاڵ (اسقاط)ەوە زیاتر تیشك دەخاتە سەر واقیعی تاڵی ئەمڕۆی بارودۆخی گەلی كورد و رەخنەی توندیان لێدەگرێت و هەموو ئەو نەهامەتییانەی ئەمڕۆ بەسەرماندا هاتووە و دێت، دەخاتە ئەستۆی نەزانیی میللەت و نابەرپرسیاریەتی فەرمانڕەوایان و دەستەڵاتداران. واتە، نووسەر پێماندەڵێت مێژوو بە ناشرینترین و خراپترین شێوە خۆی دووبارە دەكاتەوە و ئەگەر ئەم دۆخە بەم شێوەیە بەردەوامبێت، چەندین جاری تریش دووبارە دەبێتەوە.

2. نووسەر لەم رۆمانەدا نە بە تەواوی پابەندی بنەماكانی نووسینی رۆمان بووە، نە پابەندی بنەماكانی ژیاننامەی بابەتیش بووە، بەڵكو زۆر لێهاتووانە، هەردوو ژانرەكەی لە خزمەتی یەكتردا بەكارهێناوە. لە ژیاننامەدا رووداو و كارەكتەری واقیعیی وەرگرتووە و لە رۆمانیشدا سوودی لە فەزای خەیاڵیی وەرگرتووە و بە لە بۆتەیەكی هونەرییدا داڕشتووەتەوە و گیانی رۆمانێكی هونەریی پێبەخشیوە.
3. ئەمەیشی هەر لە پەیمانی رۆماندا ساغكردووەتەوە و ناوی (رۆمان)ی لەسەر بەرگی كتێبەكەدا نووسیوە.
4. وەكو مەرجەعی مێژوویی، نووسەر سوودی لە دیوانی ئەحمەدی خانی و شاكاری مەم و زین وەرگرتووە. بەڵام زیاتر پشتی بە مەم و زین بەستووە.

سەرچاوەكان

یەكەم: بە زمانی كوردی

1. ئەسوەد، د. نەوزاد ئەحمەد، ٢٠١٥، فەرهەنگی زاراوەكانی ئەدەب و زانستە مرۆڤایەتییەكان، ناوەندی غەزەلنووس بۆ چاپ و بلاوكردنەوە، سلێمانی.
2. خانی، ئەحمەدێ، ٢٠٠٥، بەرهەڤكرن: تەحسین ئیبراهیم دۆسكی، دەزگەها سپیریز یا چاپ و وەشانێ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ، هەولێر.
3. دۆست، جان، ٢٠١٤، میرنامە، وەرگێرانی: سەباح ئیسماعیل، ناوەندی رۆشنبیری و هونەری ئەندێشە، چ ٢، سلێمانی.
4. قەرەنی، نیعمە، ٢٠١٢، هونەری ژیاننامەی خودی لە ئەدەبی كوردیدا (مەسعود محەمەد – پاكیزە رەفیق حیلمی) وەك نموونە، یەكێتی نووسەرانی كورد - مەڵبەندی گشتی، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر.

دووەم: بە زمانی عەرەبی

5. أحمد، عبدالقوي، 2012، السيرة و التخييل في رواية أنثى السراب لـ (واسيني الاعرج)، رسالة ماجستير، كلية الاداب و اللغات و الفنون، جامعة السانية، وهران.
6. أدهم، علي، ١٩٧٩، على هامش الادب و النقد، دار المعارف، ط1، القاهرة.
7. بن ستيتي، سعدية، 2018، تجليات السيرة الغيرية في رواية "العلامة" لـ "بنسالم حميش"،

http://dspace.univ-msila.dz:8080//xmlui/handle/123456789/9606

8. التميمي، أمل، 2005، السيرة الذاتية النسائية في الادب العربي المعاصر، المركز الثقافي العربي، ط1، الدار البيضاء، المغرب.
9. جبور، عبدالنور، 1984، المعجم الادبي، دار العلم للملايين، ط2، لبنان.
10. الدوسكي، تحسين ابراهيم، 2005، جواهر المعاني في شرح ديوان احمد الخاني، دار سپيريز للطباعة و النشر، مطبعة وزارة التربية، اربيل.
11. رحيم، سعد محمد، 2017، ميثاق الرواية: مقال في القيم الاساسية للكتابة الروائية، http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=582854&r=0
12. سوالمية، حفيظة، 2015، أطروحة دكتوراه، كلية الاداب و العلوم الانسانية، جامعة الحاج خضر، باتنة.
13. سويسي، نجاة، 2011، رواية السيرة الذاتية في (مزاج مراهقة) لـ (فضيلة فاروق)، رسالة ماجستير، كلية الاداب و اللغات، جامعة منتوري قسنطينة.
14. شرف، د. عبدالعزيز، 1992، أدب السيرة الذاتية، الشركة المصرية العامة، ط1، لونجمان، مصر.
15. عبدالمجيد ، أيمن أحمد عبدالمجيد، 2004، فن السيرة الغيرية من الحكي الى الخطاب السردي – دراسة موازنة بين محمد بن اسحاق و محمد حسين هيكل، رسالة ماجستير، كلية دار العلوم، جامعة المنيا.
16. علوش، سعد، 2019، معجم مصطلحات النقد الادبي المعاصر (فرنسي – عربي)، دار الكتاب الجديد المتحدة، ط1، بنغازي – ليبيا.
17. العيد، (د) يمنى، 2010، تقنيات السرد الروائي في ضوء المنهج البنيوي، دار الفارابي، ط3، بيروت.
18. القاضي و آخرون، محمد، 2010، معجم السرديات، الرابطة الدولية للناشرين المستقلين، ط1، تونس – لبنان.
19. لوجون، فيليب، 1994، السيرة الذاتية – الميثاق و التاريخ الادبي، ترجمة و تقديم: عمر حلي، المركز الثقافي العربي، ط1، بيروت.
20. معلوف، أمين، 1986، المنجد في اللغة و الاعلام، بيروت.